

YENİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI

Modern Turkish Literature Researches

Temmuz-Aralık 2018/10:20 (161-185)

Makalenin Geliş Tarihi: 07.07.2018

Makalenin Kabul Tarihi: 16.11.2018

“AYNANIN İÇİNDEKİLER” DİZİSİNDEKİ ROMANLAR ÜZERİNDEN ATTİLA İLHAN’IN TOPLUMSAL VE SİYASİ KONULARA İLİŞKİN YAKLAŞIMININ TAHLİLİNİ YAPMAK KONUSUNDA BİR DENEME

Elif TÜRKİSLAMOĞLU¹

ORCID: 0000-0003-0100-1884

ÖZ

Attila İlhan’ın 1908-1960 arası dönemin olaylarını anlatmak üzere yazdığı “Aynanın İçindekiler” dizisindeki beş roman, aynı zamanda Türk düşünce hayatının da önemli metinleri arasında yer alır. Bir edebî tür olarak Batı toplumlarında ortaya çıktığından beri roman, toplumu, bireyi ve bunlar arasındaki ilişkileri anlatmak için başlıca yollardan biri olmuştur. Türk edebiyat hayatına Tanzimat ile birlikte giren bu tür, Türk düşünce hayatının da temel kaynaklarından biridir. Hatta Türk düşününde roman, çoğu zaman akademik metinlerin önüne geçerek toplumun, yakın dönem tarihi olayların daha geniş bir açıdan ele alındığı bir mecra haline gelmiştir. Bu bakımdan Türk düşünce tarihinin önde gelen isimleri aynı zamanda romancılar olması şaşırtıcı değildir. Bu çalışmada hem “Aynanın İçindekiler” dizisinde anlatılan Türkiye’nin yakın geçmişine dair olaylar ve düşünceler hem de Attila İlhan’ın bunları ele alışı, yazarın toplumsal ve siyasi meselelere bakışı ile bu konularda değerlendirmeler yapan diğer düşünürlerin görüşleri ışığında irdelenmektedir. Böylelikle İlhan’ın düşün dünyasının genel bir tablosunun ortaya konması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Roman, düşünce tarihi, toplum, edebiyat, Attila İlhan.

AN ESSAY ON ANALYZİNG ATTİLA İLHAN’S APPROACH TO THE SOCIÄL AND POLİTİCAL ISSUES TROUGH HİS NOVELS İN THE SERİE CALLED “AYNANIN İÇİNDEKİLER”

ABSTRACT

The five novels in “Aynanın İçindekiler” written by Attila İlhan take place among the important texts in the Turkish thought. Novel, as a literary way, since it appeared in the Western societies

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
eposta: eliftio@yahoo.com

it has been one of the leading ways to explain the individual, the society and the relations between them. Novel, entering durnig Tanzimat into Turkish litareture, has also been one of the main sources in the Turkish thought. So the prominent names of the Turkish thought are also novelists. In this study, both the events and the thoughts related tothe near past of Turkey told in “Aynanın İçindekiler”, and Attila İlhan’s arguments about them are evaluated in the light of the writer’s other studies on social and political issues, and the views of other intellectuals in the Turkish thought. Thus it is aimed at displaying a picture of İlhan’s world of thought.

Keywords: fiction, history of thought, society, literature, Attila İlhan.

Giriş

Attila İlhan’ın 40 yıllık bir zaman dilimine yayarak yazdığı “Aynanın İçindekiler” başlıklı nehir romanları Türkiye’nin İkinci Meşrutiyet’ten 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar olan tarihini ve belli başlı toplumsal meselelerini anlatması bakımından önemli bir çalışmadır. Seri *Dersaadet’te Sabah Ezanları, Bıçağın Ucu, Sırtlan Payı, Yaraya Tuz Basmak, O Karanlıkta Biz*, adını taşıyan beş romandan oluşur.

Attila İlhan, *Bıçağın Ucu* romanının başlangıcında “Bir Romancının İtirafları” başlığı altında “Aynanın İçindekiler” serisindeki romanları yazmak fikrinin nasıl çıktığını anlatır. Yazar, bu nehir roman tasarısının 27 Mayıs 1960 sonrası kafasında olgunlaştığını, Osmanlı’nın çöküş yıllarından başlayarak 27 Mayıs’a kadar birbirini izleyen olayların bir iç ve dış diyalektiği olduğunu ve bunları bir roman dizisiyle anlatmanın ilginç olabileceğini düşündüğünü kaydeder. (İlhan, 2014a:6) Türk toplumunun Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e geçiş sürecinin işlendiği söz konusu romanlarında İlhan, İttihatçılardan Kuva-yı Milliye askerlerine, iş adamlarından casuslara, tiyatro oyuncularına ve akademisyenlere kadar pek çok farklı meslek grubundan ve toplumsal çevreden insanlar üzerinden 1908-1960 arası dönemin önemli tarihsel duraklarını ele almıştır.

Attila İlhan şiirden romana, senaryo ve deneme türüne kadar edebiyatın pek çok alanında eserler vermiştir. Kendisini “toplumcu” bir yazar olarak tanımlayan İlhan için roman, toplumsal ve siyasi görüşlerini yansıttığı bir mecradır. Aynanın İçindekiler serisi, yukarıda da belirtildiği üzere bu düşünceyle yola çıkılarak yazılmış bir eserdir. Bu çalışmada, İlhan’ın söz konusu seride yer alan romanları üzerinden değindiği yakın Türk tarihine ilişkin konular, yazarın toplumsal ve siyasi görüşlerini dile getirdiği diğer çalışmalarıyla birlikte ele alınacaktır. Bu çerçevede, İlhan’ın romanlarının incelemesine geçmeden evvel bir edebî tür olarak romanın Türkiye’de toplumsal konuları incelemelerde nasıl bir işlev üstlendiğine kısaca değinilecektir. Ardından elinizdeki makalenin ana eksenini oluşturan “Aynanın İçindekiler” dizisindeki beş roman² üzerinden yazarın

² Attila İlhan, “Aynanın İçindekiler” serisine yaklaşık 15 yıl sonra Allah’ın Süngüleri ile Gazi Paşa romanlarını da eklemiştir. Ancak bu romanlar bir tür Kurtuluş Savaşı tarihi şeklinde, kurgudan çok tarih anlatımı şeklindedir ve romanlarının başkahramanları da Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Halide Edip Adivar gibi gerçek kişilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu iki romanın ilk beş romandan farklı bir içeriğe sahip olması sebebiyle bu çalışmaya dahil edilmemiştir.

Türkiye'nin yakın tarihini nasıl yansıttığı, toplumsal ve siyasi konulara ilişkin yaklaşımı, diğer metinleri ışığında ve yer yer başka düşünürlerin görüşleriyle karşılaştırılarak ele alınmaya çalışılacaktır.

Türk Düşüncesinde Roman

Batı'da burjuva toplumunun gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan bir edebî tür olarak roman, Osmanlı İmparatorluğu'na Tanzimat döneminde geçmiştir. İmparatorluğun Batılılaşma süreci içinde gelişen düşünce akımları, kültürel etkiler kendisini ilk olarak gazetecilikte ve edebî faaliyetlerde göstermiştir. Şiir odaklı Osmanlı/Türk edebiyatında nesrin ve ardından romanın gelişimi de bu çerçevede olmuştur. Tanzimat döneminin önde gelen düşünürlerinin gazeteciler, şairler ve romancılar olması bununla ilgilidir. (Tanpınar, 2013:153-157) Her üç alanda da eserler veren Namık Kemal'i de dönemin simge ismi olarak belirlemek herhalde yanlış olmayacaktır.

Kemal Karpat (2017:30-32) Tanzimat sonrası edebiyata hem modern Türk edebiyatının gelişimi açısından hem de imparatorluktan ulus-devlete giden süreçte Türkleşmeye olan katkısı açısından yaklaşır. Karpat'a göre Şinasi'den Ahmet Mithat Efendi'ye Ömer Seyfettin'e uzanan 1870-1908 kuşağı halk dilini edebiyatın dili yaparak Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman Türk unsurun Türklük bilincinin gelişiminde başat bir rol oynamışlardır. Bu kuşak aynı zamanda, modernliği, Osmanlılığı, meşrutiyeti, Avrupa medeniyetini, tarihi vb. konuları tartışarak kendilerini toplumun eğitimine adanmışlardır. Karpat'a göre modern Türk edebiyatının doğumu ve nesrin hâkim edebi ifade şekli olması, halkın konuştuğu dilin ve düşünce biçiminin edebiyata dâhil olması "başlı başına büyük bir devrimdir". Bu anlamda roman nesir türünün içinde başat bir konumdadır.

Batı toplumlarında birey odaklı olarak beliren roman, Türk edebiyatında toplumsal sorunların tartışıldığı, siyasi düşüncelerin aktarıldığı bir mecra olmuştur. Yakın döneme kadar da Türk düşüncesinin pek çok isminin aynı zamanda roman yazıyor olması bu çerçevede değerlendirilebilir. Ömer Türkeş (2009:845) bu durumu, toplumsal ve siyasi konularda "bir sözü iletmek uğruna -edebiyatın ölçütleri gözetilmeksizin- romanın araçsallaştırılması" olarak niteler, Nitekim *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-1* başlıklı çalışmasında Berna Moran (2009:9). Türkiye'de romanın Batılılaşma sürecinin bir parçası olarak Batı romanından çeviriler ve taklitle başladığını, tarihsel ve ekonomik koşulların etkisinde yavaş yavaş gelişen bir tür olduğunu ifade eder. Şemsettin Sami, Namık Kemal ve Ahmet gibi isimlerin Tanzimat döneminin siyasal ve toplumsal sorunlarıyla uğraşan düşünürleri olduğunu kaydeder. Bu doğrultuda Şerif Mardin (2013: 30). *Türk Modernleşmesi* kitabında Türkiye'nin Batılılaşma sürecinin irdelenmesinde Osmanlı/Türk romanının önemli bir başvuru kaynağı olarak görmesi anlam kazanır. Tanzimat dönemini "Aşırı Batılılaşma" olarak nitelendiren Mardin, bu konudaki görüşlerini Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* romanı etrafında ele almıştır. Zira romanın kahramanı Bihruz "Aşırı Batılılaşma"nın tipik bir örneğidir.

Taner Timur (2002:9-10) *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik* kitabında, Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılışı sürecinde Osmanlılıktan Türklüğe geçerken yaşanan kimlik bunalımında romancıların tarihçilerden daha özgür ve yaratıcı bir çaba içinde olduklarından bahseder. Öte yandan roman yazarlar, eleştirilere karşı romanın nihayetinde bir hayal ürünü olduğu savunmasına sığınma imkânına sahiptir. Ayrıca “tarihçiler ve kamu gözlemcileri” eserlerini daha çok siyasi hayatla sınırlarken romancılar, topluma daha geniş bir açıdan bakabilmiş; gerek örf ve adetlerdeki, gerekse “maddi uygarlık” denilen karmaşık bütünlükteki evrimi daha iyi gözlemleyebilmişlerdir. Timur’un tespitlerine yakın görüşleri Kurtuluş Kayalı da dile getirir. Edebiyat, roman ve toplum ilişkisiyle ilgili olarak Kayalı (2018:77) edebiyata yakın olan ve sosyal konularda yazıp çizenlerin, meslekten sosyologlara göre daha entelektüel kişiler, daha disiplinler arası ve geniş bir bakış açısına sahip olduklarını, daha özgün çalışmalar yaptıklarını dile getirir. Kayalı ayrıca, belli bir dönemde yaygınlaşan siyasi ve entelektüel eğilimlere kendini kaptırma yatkınlığının sosyal konularda soğukkanlı olan edebiyatçılarda ve edebiyata yakın duran sosyologlarda daha az olduğunu belirtir. Dolayısıyla roman yazarlarının, toplumu dönemin hâkim siyasi eğilimlerinden daha bağımsız biçimde anlatma imkânının olduğu söylenebilir.

Tanzimat döneminde, özellikle Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerinde somutlaştığı söylenebilecek, toplumsal görüşleri roman üzerinden anlatmak yönündeki tutum, Türk düşüncesinde II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet’e geçiş sürecinde de devam etmiştir. Hüseyin Rahmi Gürpınar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edip Adivar, Peyami Safa, Reşat Nuri Güntekin’in Meşrutiyet ve Mütareke devri İstanbul’unu, Millî Mücadele’yi, Cumhuriyet’in ilk yıllarına dair izlenimlerini romanları üzerinden sonraki kuşaklara aktarmışlardır. Cumhuriyet’in bu ilk kuşağını Memduh Şevket Esenal, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın yine Batılılaşmayla gelen toplumsal dönüşümü, çatışmaları konu alan romanları izlemiştir. 1950 yılına kadar Türk romanının ana teması Batılılaşma iken, bu tarihten sonra 1970’lerin ortalarına kadar Berna Moran’ın (2017:7) deyişiyle “Anadolu romanı” gündeme gelmiştir. Moran, çoğunlukla “köy romanı” olarak addedilen bu romanların hepsinin köyde geçmediğini vurgulayarak “Anadolu romanı” deyimini tercih eder. Kemal Tahir, Orhan Kemal ve Yaşar Kemal’in Anadolu’daki toplumsal düzenin, bu düzenin sebep olduğu haksızlıkları işledikleri romanları söz konusu kuşağın ilk akla gelen yapıtlarıdır. Moran bu kuşağı 1975’e kadar uzatsa da aslında 1960’larla birlikte Türk romanında konular farklılaşmaya başlamıştır. Attila İlhan ve Tarık Buğra’nın Millî Mücadele yıllarını anlattıkları eserleri ile Oğuz Atay, Yusuf Atılgan gibi modern toplum karşısında bireyin durumunu işledikleri romanları bu farklılaşmanın örnekleridir. Diğer yandan özellikle 1970’ler itibarıyla Rıfat Ilgaz’ın, Vedat Türkali’nin, Adalet Ağaoğlu’nun eserlerinde 12 Mart döneminin izlerini bulmak mümkündür.

Kurtuluş Kayalı (2003:83-88) 1950’lere kadar Türk romanının ana eksenine Doğu-Batı sorunu ile Moran’dan farklı olarak kültür konularını ilave eder. Batılılaşma konusu Türk romanında, siyasi tartışmalara girilmeden daha ziyade kültürel hayat ve toplum yaşamı üzerinden işlenmiştir. 1960 sonrası ise romanın siyaset bağlamında düşünüldüğüne dikkat çeker. Kayalı, Türkiye’de önceki

dönemlerde (1980'lere kadar denilebilir) sanatın neredeyse bütünüyle toplumsal tarafının esas alındığını, sonraki dönemlerde ise sanatın sanatsal yanı üzerinde durulduğunun altını çizer.

Türk romanı 1950'lere kadar toplumsal meselelerle, 1950-1980 arası dönemde siyasi konularla yakından ilgiliyken, 1980 sonrası bu özelliğini yitirir. Kayalı'nın vurguladığı gibi Berna Moran da (2016:33-34). yazarların toplumsal meselelerden ziyade, biçim sorunlarına eğildiğinden söz eder. Orhan Pamuk, Latife Tekin, Bilge Karasu gibi dönemin yazarlarında roman artık bir araç olmaktan çıkmış, bir amaç haline gelmiştir. Tanzimat'tan itibaren, Türk düşüncesinde toplumsal ve siyasi konuları anlatmak, düşünürlerin görüşlerini aktarmanın bir aracı olan roman artık bu işlevini yitirmiştir.

Bu çerçevede, Tanzimat yıllarından 1980'lere kadar roman türünde verilen eserlerin edebî değeri bir tarafa bırakılırsa, Türk düşüncesinin seyrini izlemek, aynı zamanda yakın dönem tarihi ve toplumsal olaylara ilişkin olarak farklı yaklaşımları görmek bakımından Türk romanı önemli bir kaynaktır. Meselenin diğer yüzünden bakıldığında ise Türk düşüncesinin önde gelen isimlerinin yazdıkları romanlar, onların düşün dünyasının izlerini yakalamak bakımından temel metinlerdir.

Attila İlhan, roman yazımına Türk düşünce tarihindeki bu çizgiye uyarak başlamıştır. Toplumsal ve siyasi konular üzerine düşüncelerini, gazete yazıları ve denemeleri dışında romanları ile dile getirmek, okuyucuya aktarmak istemiştir. Bu bakımdan İlhan'ın çizgisi 1960-80 arası dönemi Türk romanının çizginse uygun düşmektedir. Toplumsal düşüncelerle beraber İlhan'ın romanlarında siyasi konuları yansıtmaya çabası görülür. Yazar, 1960'lardan 2000'lere kadar yazdığı romanlarında bu anlayışı terk etmemiştir. Kendisini "toplumcu gerçekçi" olarak tanımlayan (Köksal, 2015:488) İlhan'ın romana bütünüyle böyle bir işlev yüklediği, bir romanda aynı anda çok fazla toplumsal ve siyasi konuyu işlemeye çalışmasından anlaşılabilir.

Kurtlar Sofrası'ndan "Aynasının İçindekiler"e

Türk düşünce hayatındaki pek çok isim gibi Attila İlhan da Türkiye'nin yakın tarihine dair düşüncelerini bir roman dizisi üzerinden anlatma çabasına girişmiştir. Attila İlhan, tarihsel olayları romanla anlatma işine "Aynanın İçindekiler"den evvel 1954-61 yılları arasında yazdığı ve Demokrat Parti (DP) Türkiye'sini anlattığı *Kurtlar Sofrası* romanı ile girişmiştir. İlhan, "Aynanın İçindekiler" serisine roman kahramanları bakımından bir temel olduğunu belirttiği *Kurtlar Sofrası'nı* yazmasının iki amacı olduğunu söyler:

"1- Türkiye Cumhuriyeti, Gazi'nin anti-emperyalist, laik ve demokratik Müdafaa-i Hukuk doktrini ve Misak-ı Millî temeli üzerine kurulmuştu; bu temel, 'çağdaş uygarlık seviyesi' gibi bir amaca bağlandığı için, hem 'sistem'e karşı korunması gereken 'devrimci' bir tavidir; hem de diyalektik olarak sosyalizme açıldı; çünkü ikisi de jakoben bir karakter taşıyorlardı. 2- Oysa İkinci Dünya Savaşı ertesinde, savaşın kıtlık ve yokluk ortamında palazlanan ticaret burjuvazisi, hem 'sistem'le

tehlikeli bir flörte başlamış, böylelikle tam bağımsızlık ilkesini tehlikeye atmış bulunuyordu; hem de içeride laikliği hırpalayacak adımlar atılmasını kolaylaştırıyor.” (İlhan 2015b:204)

Kurtlar Sofrası romanına ilişkin olarak *Yüz Yılın 100 Türk Romanı* çalışmasında Fethi Naci (2017:400). İlhan’ın, yukarıdaki sözlerini doğrular biçimde, DP iktidarını eleştirmek, Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) geçirdiği dönüşümleri çözümlenmek, aynı zamanda sosyalistlerin yanlışlarını vurgulamak için yazdığını kaydeder. Ancak Naci, Attila İlhan’ın DP iktidarına giden süreçte halkın ona olan desteğinin nesnel koşullarını, “tarihsel gelişme içinde halk ile ağa-tüccar arasındaki geçici ittifak’ın zorunluluğunu” görmediğini; hiçbir bürokratik iktidarın üretim güçlerini geliştirememesinden ve bunun da halkı DP’ye yönelttiğinden, ayrıca bu iktidarın ilk yıllarında sağlanan ekonomik gelişmeden bahsetmediğini söyleyerek eleştirir. Zaten İlhan’ın ne *Kurtlar Sofrası*’nda ne de dizinin diğer romanlarında bu türden altyapı çözümlenmelerine gittiği pek söylenemez. Yazar, siyasi ve toplumsal buhranları daha çok Atatürk inkılâplarından uzaklaşılması ile buna göz yuman aydınlar üzerinden eleştirir.

Nitekim *Kurtlar Sofrası*’nda İlhan, gazeteci Mahmut’un ağzından (İlhan 2016:300-302) Atatürk inkılâplarının yarım bırakılmasından, Bolşeviklik, Turancılık, liberalizm gibi dışarıdan aktarılan fikir akımları ile Türkiye’nin sorunlarına çözüm bulunamayacağından yakınır. Atatürk’ün başlattığı inkılâplar devam ettirilmediğinden, onun Osmanlı Sarayına ve uluslararası emperyalizme karşı verdiği mücadelenin yeterince anlaşılmadığından yakınır.

Hangi Edebiyat kitabında Attila İlhan, Kurtuluş Savaşı ve Mustafa Kemal’in devrimlerini romanlarında merkezi bir konuma oturtma fikrinin 1950’li yıllarda Paris’te doğduğunu belirtir. Kendi deyimiyle, bu “hızlı devrimci” günlerinde, Fransız ilericilerinden birinin 1920’li yıllarda Türkiye’de Mustafa Kemal önderliğinde verilen anti-emperyalist savaşın özelliği ve devrimin özüne dair sorusu üzerine bu döneme ilişkin bildiklerinin azlığını fark etmiştir. Bu farkına varış sonrasında İlhan, döneme dair Mustafa Kemal’in söylev ve demeçleri ile *Nutuk* başta olmak üzere diğer tarih kitaplarından derlemelere yapmaya başladığını kaydeder. Nitekim incelemeye başladıkça Mustafa Kemal hareketinin, anti-emperyalist niteliklerinin pek belirgin bir ulusal demokratik devrim olduğunu, Osmanlı ümmet toplumundan Türk ulus toplumuna geçişi öngören bir süreci başlattığını fark etmiştir. Bu doğrultuda, nasıl sosyalist devrimlerle demokratik toplumlardan sosyalist toplumlara bir “geçiş süreci” başlıyor, bu süreç, diyalektik belli yasaları gereği bir sürü toplumsal ve sınıfsal iç çelişkileri sürüklüyorsa; Türkiye’nin demokratlaşma ve uluslaşma sürecinin de aynı “sınıfsal ve diyalektik çekişme ve çatışmalar”la gelişeceğini saptadığını öne sürmektedir. İlhan, bu sürecin gelişmesini, çatışma ve sıçrama aşamalarını değerlendirmek için de başlangıca, Kurtuluş Savaşına ve savaşın gerçek koşullarına gitmek gerektiğini söyler (İlhan, 2015b:220-221). Nitekim *Kurtlar Sofrası*’nda da 1919 hareketini Türkiye’nin geçmişi ve geleceğini anlamak bakımından bir dayanak noktası olarak gösterir.

Burada İlhan’ın bahsettiği diyalektik çatışmaya ilişkin olarak Taner Timur (2002:296-297) Attila İlhan’ın kendisini “Marksist” olarak tanımlayıp romanlarında buna dair bir analiz bulunmadığını,

bireysel planda hepsinin paşa, büyük tüccar ya da ağa çocukları olan ve devrimciliğe özenen kahramanlarını da psikanalitik kuramlara dayanmaktan çok eklettik ve ampirik verilerle ele aldığı izlenimi verdiği yönünde eleştirir. Timur, toplumsal planda da İlhan'ın ulusal çelişki diyalektiğini sınıfsal çelişkinin yerine koyduğunu, böylece işçi ve köylü sınıflarını romana katmaya gerek duymadığını belirtir. Kadrocuların “Hareket ve Tezat Mantiğinin” İlhan'ın eserlerinde Türk ulusuyla Amerikan emperyalizmi arasındaki çelişkiye indirgendiğini de ekler. Timur'un bahsettiği Kadrocuların tezi için Şevket Süreyya Aydemir'in (1932:41) “Milli Kurtuluş Hareketleri Hakkında Bizim Tezimiz” başlıklı makalesine bakmak mümkündür. Bu makalede Aydemir, tüm dünyaya hâkim olan tezadın ileri teknikli memleketler ile geri teknikli memleketler arasında yaşandığını, bu doğrultuda milli kurtuluş hareketleri ve dolayısıyla Türk inkılâbının dünya bakımından bu tezadın ifadesi olduğundan bahseder. Söz konusu tez doğrultusunda Kadro hareketi, kapitalist bir gelişim sergilememiş olan az gelişmiş memleketlerde kapitalist toplumlarda görülen sınıfların oluşmadığını, bu sebeple Türkiye'nin de dâhil olduğu bu toplumlar açısından bir sınıf çatışmasından söz edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Marksizmin toplum içindeki sınıflar arası çatışma tezini uluslararası bir düzleme taşımışlar ve gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasında olduğu tezini savunmuşlardır. Bu meyanda, İlhan'ın romanlarında kullandığı diyalektik yöntemi toplumsal ilişkiler (yahut altyapı-üstyapı) bakımından değil, tarihsel olayların birbirini itelemesi bakımından kullandığını belirtmekte fayda var.

Attila İlhan'ın tarihe ve toplumsal konulara bakışında Kadro hareketi kadar, belki ondan daha fazla etkili olan ismin Niyazi Berkes olduğunu belirtmek gerekir. Berkes (1964:434) Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürge olarak nitelendirdiği halinden kurtuluşun ancak Millî Mücadele ve Cumhuriyet devrimleri ile mümkün olduğunu savunur. Oysaki 1913-1918 yılları arasında tüm savaşların yükünü çeken köylülerin milliyetçi bir direniş gösterecek hali yoktur. Halife-sultan direniş hareketlerinin karşısında, müttefiklerin galip geleceğine inanır vaziyettedir. İşte bu şartlar altında oluşan birlik siyaseti ve hayata geçirilen ulusal direnişin öncelikle yok etmesi gereken mesele emperyalist Batılı güçlerin varlığı olmuştur. Bu bakımdan Berkes'in yaklaşımında Millî Mücadele anti-emperyalisttir. Buna karşın 1960'lı yıllarda Türk düşüncesinde yoğunlaşan Kemalizm tartışmaları çerçevesinde Kemal Tahir (1992:43) ve İdris Küçükömer (2014:103-104) Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist bir mücadele olmadığını, sadece bir Türk-Yunan savaşı olduğunu öne sürmüşlerdir. Kemal Tahir, Batılılaşma sürecine karşı çıktığı için hem Batılılaşma hareketi izleyip hem de anti-emperyalist olunmayacağını savunurken Küçükömer, Kurtuluş Savaşı'nın Anadolu halkı ile emperyalist güçler arasındaki çelişkiyi “geçici” olarak çözdüğü, temelden bir değişiklik yaratmadığı görüşündedir. Küçükömer'e göre Millî Mücadele'den hemen sonra bürokrat ve eşraf arasında paylaşım süreci başlamış, sınıfsal çelişkiler devam etmiştir. Mülkiyet ilişkilerinde herhangi bir değişim olmamıştır.

Attila İlhan, Tahir'in ve Küçükömer'in öne sürdükleri tezine karşısında yer alır. İlhan (2012:14, 287). Atatürk devrimlerini bir Batılılaşma olarak değil, “çağdaşlaşma” olarak gördüğü gibi; hâkim çelişkinin proletarya ile burjuvazi arasında olmadığını, “mazlum milletler” ile kapitalist milletler

arasında olduğunu savunur. Çünkü Batılı proletarya Batılı burjuvazi ile iş birliği yapıp Doğulu halkları sömürmektedir. Zira İngiltere’nin tüm dünyadaki emperyalist yayılmasından Liverpool’daki liman işçisi de payını almaktadır.

Kurtlar Sofrası’nın temel teşkil ettiği ve bu romandan karakterlerin yer aldığı “Aynanın İçindekiler” dizisi için Atilla İlhan (2014:6) 1981’de yazdığı Önsözde bu roman tasarısının 1960 yılında ortaya çıktığını, sebebinin de 27 Mayıs hareketi olduğunu dile getirmiştir. İlhan, bu hareketi önce herkes gibi “şahıs tahakkümünden kurtuluş” olarak gördüğünü, ancak meselenin Türkiye’nin yakın tarihiyle bağlantılı gerçek anlamını kavramaya başladığını belirtir. “...Bana öyle geliyordu ki Osmanlı’nın çöküş yıllarından başlayıp, 27 Mayıs’a kadar birbirini izleyen olayların iç diyalektiği vardır, bir de dış diyalektiği: Bunların gelişim ve etkileşim süreçlerini bir romanlar dizisi içinde toplamak ilginç olabilir.” Tarihsel maddeci bir anlayış içinde tarihsel ve toplumsal olayların birbirini tetiklediği düşüncesinden hareket ettiği anlaşılan İlhan, 1908-1960 arası yılları, her bir romanda bir dönemi merkez alarak anlatır. Ancak bu anlatım sırasında geriye dönüşlerle dönemler ve olaylar arası ilişkileri yansıtmaya çalışır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde “Aynanın İçindekiler”deki romanların her birinde II. Meşrutiyet’ten 1960’lı yıllara kadar Atilla İlhan’ın aynasından yansıyan tarihi ve toplumsal konulara değinilmiştir. Burada romanların basım yılına göre değil de ele aldıkları dönemlere göre bir sırayla incelendiğini belirtmekte fayda var. Yukarıda belirtildiği gibi, aslında her bir romanda geriye dönüşlerle birden çok dönem anlatılmakta, ancak burada romanların odaklandığı dönemlerin önceliği itibarıyla bir sıralama yapılmıştır.

Dersaadet’te Sabah Ezanları

Dersaadet’te Sabah Ezanları romanı Mütareke dönemi İstanbul’u ile İkinci Meşrutiyet’in ilan edildiği günlerin Selanik’ini anlatır. Roman 1919 yılında Reuters’in İzmir’in Yunanlar tarafından işgalini bildiren haberi ile başlar.

Romanın II. Meşrutiyet dönemi ile ilgili kısımları Selanik’te geçerken, Mütareke dönemi ise işgal altındaki İstanbul’da İttihatçıların tevkif edilmeye başlamasıyla “Bacaksız” Abdi Bey’in Selanik’ten komşuları Mizrahiler’in yalısında saklandığı günler anlatılır. Dizideki romanların hemen tüm bölümlerinde görülen “Bacaksız” Abdi Bey, Selanikli Halıcızade İsmail Bey’in oğludur. II. Meşrutiyet öncesinde Paris’te siyaset eğitimi almıştır ve burada sürgündeki Jön Türklerle tanışır, aralarına katılır. Abdi Bey için Paris, her ne kadar bir “siyasal sürgün yeri” özelliği görünümünde olsa da o hiçbir zaman bir “dava adamı” olmamıştır. Abdi Bey ile Paris’te bir Fransız gibi yaşayan bir Türk hariciyecisinin kızı Gülistan Satvet aracılığıyla bu dönemde Jön Türklerin Paris’teki hiziplerine dair okuyucuya bilgiler aktarılır. Jön Türk hareketinin Paris’te nasıl ikiye bölündüğü, Ahmet Rıza grubunun İttihat ve Terakki’yi, Prens Sabahattin grubunun da Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti’ni kurduğu okuyucuya aktarılır. II. Abdülhamit’in istibadı devrinde gelişen Jön Türk

hareketi daha çok yurt dışında, özellikle Paris'te faaliyetlerini sürdürmüştür. Jön Türkler, Abdülhamit saltanatına karşı olmak konusunda birleşmekle beraber birbirinden farklı dünya görüşüne sahip gruplardan oluşmaktaydı. Nitekim 1902'de Paris'te topladıkları iki kongrede belirli bir hareket birliği sağlayamayan Jön Türkler, bu kongreden sonra yukarıda belirtilen iki cemiyete ayrılmışlardır (Tunaya, 2016a:101-104).

II. Meşrutiyet sonrasında Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak konusunda anlaşmış fark etmelerine karşın İttihatçılar, II. Meşrutiyet yıllarında hâlâ "Osmanlıcılık" siyaseti gütmektedir. Ancak 1912-1913 Balkan Savaşları sonrası birbirinden farklı etnik ve kültürel unsurlardan oluşan İmparatorluğun bir arada tutulmasının mümkün olmayacağını yavaş yavaş anlaşılmasıyla Türkçülük fikirleri gelişmeye başlamıştır. Attila İlhan, Selanik'te Türkçü fikirlerin doğuşunu romanda Yüzbaşı Mahir Recep aracılığıyla aktartır. Yüzbaşı, Makedonya (Balkan) ahalisinden artık bir Osmanlı milleti çıkarmanın beyhude bir çaba olduğunu; Bulgar'ın, Rum'un "milliyetine" sarıldığı gibi Türk'ün de Türklüğüne sarılması gerektiğini dile getirir. (İlhan, 2015a:234-240). İkinci Meşrutiyet döneminin fikir akımlarından biri olan Türkçülüğe ilişkin olarak Niyaz Berkes (2013:344-345). ilk olarak Selanik'te *Yeni Hayat* dergisi etrafında beliren hareketle bu akımın gündeme geldiğini kaydeder. Türkçülük terimi de bu dergide kullanılır olmuş ve Rusya'dan gelen pan-Türkistlerin etkisi altında kalmıştır. Berkes, Türkçülüğün *Yeni Hayat* içindeki romantik-idealist, milliyetçi eğilimle ilerlediğini söyler. Batıcılık ve İslamcılıktan esinlenmeler taşısa da onlardan farklıdır. Bir anlamda ikisinin sentezi gibidir. Yeni Hayat hareketini Türkçü çizgiye dönüştüren de Ziya Gökalp olmuştur. Meşrutiyet döneminin İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık fikirleri İmparatorluğun dağılışı ve Batı ile olan savaşlar neticesinde zayıflarken Türkçülük, Cumhuriyet'e kadar etkisini sürdürmüştür.

Dersaadet'te Sabah Ezanları'nda II. Meşrutiyet döneminde filizlenmeye başlayan sosyalizm akımına dair yorumlara da rastlamak mümkündür. Bütün romanlarında yer alan bir başka karakter, Ahmet Ziya, Türkiye'deki sol hareketi temsil eder. Abdi Bey'in eşi Neveser Hanım'ın kardeşi, Selanikli "Alamancı" Ziya Bey'in oğlu Ahmet Ziya, Almanya'da eğitim görmüş ve burada Alman Bağımsız Sosyal Demokrat Partisinin sol kanadını temsil eden Spartakist hareketi gözlemlemiş, sempati duymuştur. Ahmet Ziya, Selanik'te iken Osmanlı Amele Cemiyetine girip sosyalist faaliyetlerde yer almıştır. Ahmet Ziya'nın bu çevresi daha sonra Millî Mücadele hareketine destek vermiştir.

Alemdar Yalçın (2011:368) sosyalist hareketin bu destek çalışmalarının Nazım Hikmet'in *Kan Konuşmaz* isimli romanında da bahsedildiğine dikkat çekerek gerek Attila İlhan'ın gerekse Nazım Hikmet'in anlattığı olayların doğrudan tarihsel gerçeklere uyduğunu vurgulamaktadır. Yalçın, Ahmet Ziya'nın dâhil olduğu sosyalist hareket ile Mustafa Kemal ve etrafındakilerin görüşleri arasındaki temel farkın, sosyalistlerin kurtuluşun Osmanlı paşalarıyla olabileceği, ancak anti-empyralist savaşın onlarla yapılamayacağına ilişkin görüşleri olduğunu kaydeder. Çünkü anti-empyralist savaşın bu Osmanlı paşalarıyla değil, örgütlü işçi hareketiyle yapılabileceğine

inanmaktadırlar. İlhan, ileride incelenecek olan diğer romanlarında, Türkiye’deki solcuları Mustafa Kemal hareketini anlamadıkları yönünde eleştirirken Ahmet Ziya’nın da dahil olduğu grupların “yanılgıları”ndan bahseder.

Dersaadet’te Sabah Ezanları’nda Kuva-yı Milliye hareketini temsil eden iki karakter vardır. Birisi Teşkilât-ı Mahsusa’nın silahşörlerinden, Hasan Tahsin müstear isimli Nevres Bey’dir. Abdi Bey’in eşi Neveser Hanım, I. Dünya Savaşı yıllarında Nevres Bey’i Davos’ta tedavideyken tanımıştır. İzmir’in işgalinden sonra babasından aldığı bir mektupla Nevres Bey’in ilk direniş kurşununu atıp sonrasında şehit edildiğini öğrenir. Anlaşılan Attila İlhan, Kurtuluş Savaşı’na giden süreci anlatırken Millî Mücadelenin bu simge ismini anmadan geçmek istememiştir.

Kuva-yı Milliye hareketinin diğer temsilcisi ise Neveser’in Nevres Bey’e benzettiği Birlik gazetesinin yazarlarından Münif Sabri Bey’dir. Münif Sabri, I. Dünya Savaşının son iki yılını Teşkilat-ı Mahsusa’ya çalışarak geçirmiş, Seddülbahir’de yaralanmıştır. Mütareke döneminde de Karakol Cemiyeti’nin örgütlenmesine dâhil olmuştur.

Dersaadet işgal altındayken Anadolu’da Mustafa Kemal ve arkadaşlarının başlattığı direniş hareketi payitahtta havayı değiştirmeye başlamıştır. Birlik gazetesinin Millî Mücadele yanlısı başyazarı Hüsnü Faik’le işgal üzerine konuşurken Abdi Bey, mevcut durumda İngiliz himayesinin “ehven-i şer” olduğunu söyler. Hüsnü Faik ise müttefikler Osmanlı’yı paylaşırken “ehven-i şer”den söz edilemeyeceğini, zamanın “feda-yı nefisler zamanı, vacipse ölmek zamanı” olduğu gerçeğini muhatabının yüzüne vurur. Hüsnü Faik, bu vazifeyi de Mustafa Kemal’in yerine getirdiğini söyler. Attila İlhan (2015a:386-388) Mustafa Kemal’in Amasya Genelgesi’ne atıfta bulunarak onun “milletin istiklalini, yine milletin azm ü kararı kurtaracaktır” sözlerine gönderme yapar. Bunun Batı Türklerinin tarihinde hakikatin ilk defa olarak sarıh ve şuurlu bir biçimde ifade edildiği olduğunun altını çizer. Payitahtın işgal altında olduğu, Osmanlı hanedanının teslim olup Sevres Antlaşmasını imzalamaya razı olduğu, çeşitli çevrelerde Türkiye’nin bir başka devletin himayesi altına girmesinin bir çözüm olarak görüldüğü dönemde Mustafa Kemal Paşa, milleti seferber ederek bağımsızlığa gidecek hareketi başlatacak önder olmuştur.

Münif Sabri’nin hayatını kaybetmesiyle sona eren romanda işgal altındaki İstanbul’un hazin hali Neveser’in bir sabah Pera Palas’ta sesine uyandığı sabah ezanlarında saklıdır:

“... ezanlardan başka, şehrin Türk’e ‘aidiyetini’ kanıtlayabilecek, hiçbir şey kalmamıştı ki!.. Dersaadet’te sabah ezanları!.. Boğaziçi’ndeki düşman zırhlılarının; Pera’da, Tatavla’da, Ayestefanos’ta, kaldırımları döve döve devriye gezen ‘düşman’ inzibatlarının; Haydarpaşa ve Sirkeci garlarına, limana, kara ve deniz gümrüklerine, posta ve telgraf idaresine çöreklenmiş, ‘düşman’ zabitlerinin üzerinde, yalnız onlardır ki şehrin (hatta bu mülkün). asıl sahiplerinin elinden hâlâ çıkmadığını duyurmaktadır.” (İlhan, 2015a:369)

Yalçın (2011:363), İlhan’ın romanının adını Dersaadet olarak koymasının sebebini, “adeta ona ısrarla ve bilerek Konstantinopolis adını vermek isteyenlere karşı düşünülmüş bir tavır” olarak

görür. Bu tavır, İlhan'ı sol düşün içinde evrensel değerlerden ziyade yerliliğe vurgu yapan bir noktaya yerleştirir. Duygu Köksal (2015: 488), bu tavrı “Kemalist milliyetçi”lik olarak tanımlar. Köksal, kendisini “toplumcu gerçekçi” olarak tanımlayan yazarın gerçekçiliğinin büyük ölçüde Kemalist milliyetçiliğin (yakın dönemin popüler deyimiyile “ulusalçı”lığın demek belki daha doğru olur) özel bir yorumunun içerisinde konuştüğünü söyler. Köksal'a göre bu yaklaşım, tipik sol Kemalist söylemlerden Osmanlı-Selçuklu geçmişine yaptığı vurgu ile ayrılmaktadır. İstanbul'dan ziyade Osmanlı İmparatorluğu döneminde kullanıldığı üzere Dersaadet'i tercih etmesi ve şehrin Türklüğünü ezan gibi İslami bir unsur üzerinden vurgulamasını bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Dersaadet'te Sabah Ezanları, Mütareke döneminin İstanbul'unun bir tablosunu ortaya koyar. Bir yanda İtilaf devletlerince paylaşılma hesapları yapılan Osmanlı İmparatorluğu'nda tahtını korumak isteyen bir saltanat ve onunla birlikte mevcut durumda kişisel çıkarları peşinde koşan, kötünün iyisine razı olanlar ile bunun ötesinde işgal güçleriyle iş birliği yapanlar vardır. Diğer tarafta ise Mustafa Kemal liderliğinde Anadolu'da başlayan Millî Mücadeleye gönül verenler, hayatını feda edenler yer alır. Roman bu bakımdan, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Sodom ve Gomore'sini* hatırlatır. Ancak Karaosmanoğlu'nun eseri bir toplumsal tahlil çalışması gibi Mütareke döneminin İstanbul'unu resmederken, İlhan'ın eseri Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerine ilişkin olayların sıralandığı, daha ziyade döneme ilişkin farklı fikirlerin (tabii başta yazarın kendi fikirlerinin) aktarıldığı bir çalışma olarak durur. İlhan'ın diğer romanlarını da incelerken fark edileceği üzere, fikirleri aktarma düşüncesi öne çıkmıştır.

O Karanlıkta Biz

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarının Türkiye'sinin anlatıldığı *O Karanlıkta Biz*, Ahmet Ziya ile yeğeni Doğan Rumeli'nin romanıdır. Bu yıllarda Naziler hızla Avrupa'yı işgal ederken Türkiye ile Almanya arasında sıkı bir ticari ve siyasi iş birliği vardır. Attila İlhan 1940-42 yıllarından gazete haberleri, İsmet İnönü'nün söylemleri ve döneme ilişkin diğer belgelerden alıntılarla desteklediği bu iş birliğini ele alır.

Ahmet Ziya'nın 1920'lerde sosyalist hareket içindeki günlerinin de okuyucuya aktarıldığı bu romanda İlhan, Türk solunun söz konusu dönemde yaşadığı bölünmeler, Nazım Hikmet'in, Şevket Süreyya Aydemir'in ve hareketin önde gelen diğer isimlerin tutuklanıp mahkûm edilmelerinin öykülerini de anlatır. Ahmet Ziya tıpkı Nazım Hikmet, Şevket Süreyya gibi 1920'lerin başında Moskova'da KUTV (Doğu Halkları Emekçi Üniversitesi) talebesi olmuş, Türkiye'ye geldiklerinde ise hareketin diğer isimleriyle birlikte çeşitli defalar tevkif edilmiş, cezaevlerinde yatmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bu ilk yıllarında bir Alman firmasının Türkiye temsilciliğinde çalışmaktadır.

“Aynanın İçindekiler”de Ahmet Ziya karakteri için dizinin diğer kahramanları içinde çelişkiler sergilemek konusunda öne giden isim olduğunu söylemek herhalde yanlış olamayacaktır. İleride

incelenecek *Sırtlan Payı*’nda hilafeti savunur duruma gelmesi gibi, bu romanın da temel eleştiri konusu olan savaş yıllarında Nazi Almanya’sı ile yakın iş birliğine hizmet eden bir firmada çalışıyor olması hayatını sol harekete adanmış bir karakter için çelişkili bir kurgu olarak durmaktadır. Hele roman boyunca anlatılan Türkiye’de 1942’ye kadar Almanya’nın savaşı önde götürmesiyle birlikte artan ırkçı faaliyetler ve sol kesime yapılan baskılar düşünülürse Ahmet Ziya’nın durumu büsbütün bir tutarsızlık sergilemektedir.

Attila İlhan’ın *O Karanlıkta Biz’in* anlatmaya çalıştığı temel meselelerden biri Türkiye’yi yönetenlerin bu dönemde Almanya’nın galip geleceğine inanıp onunla yakın temasta olmalarıdır. İlhan’ın burada belgelerle desteklediği mesele II. Dünya Savaşı Türkiye’sinin siyasetinin bir yansımasıdır. Gerçekten de Türkiye bu dönemde Almanya ile yakın ilişkiler içindedir. Her ne kadar savaşın hemen öncesinde İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşması imzalsada söz gelimi bu ülkeyle savaşın sonlarına kadar (başta krom ihracı olmak üzere) ticaretini sürdürmüştür. Fakat bu durumda Almanya’nın Türkiye’ye karşı savaşın başından beri yürüttüğü kendi tarafına çekebilme faaliyetleri de etkilidir. Mustafa Aydın (2002:448, 466). Almanya’nın bu faaliyetlerinin olası bir Türk-Sovyet yakınlaşmasını önlemek üzere Sovyetler Birliği’nin Almanya ile anlaşma yapmak için Boğazlar üzerinde öne sürdükleri talepleri açıklamak, Türkiye’deki Turancı akımları teşvik etmek, son olarak da ellerinde bulundurdukları Ege adalarından bazılarını Türkiye’ye vermeyi teklif etmek şeklinde üç yönü olduğunu kaydetmektedir.

Attila İlhan *Hangi Batı*’da, II. Dünya Savaşı yıllarını “O Karanlıkta, Türkiye” başlığıyla anlatırken Türkiye’nin bu dönemde “herkese mavi boncuk dağıtan” dış politikasının Türkiye’yi savaşın dışında tutmayı başardığını, fakat hem Müttefikleri hem de Sovyetleri kaybetmesine yol açtığını savunur (İlhan, 2012:248-249). İlhan’ın bu düşünceleri Niyazi Berkes’in (2014:304-305) II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ilişkin eleştirilerini hatırlatır. Berkes, Türkiye’nin savaş dışı kalmasının İnönü hükümetinin başarısı sonucu değil, savaşan taraflardan hiçbirinin Türkiye’nin savaşa girmesini istememesinden dolayı olduğunu ileri sürer. Türkiye bu devirde, bir yandan İngilizlerle müttefik iken diğer tarafta Almanya ile yoğun ekonomik ilişkilere bağlı bir dostluk siyaseti izlemektedir. Savaş sonunda ise Almanya’yla olan bu ilişkilerini unutturmak adına Turancı faaliyetleri kesip, içeride ve dışarıda komünist tehdidiyle uğraşıyor görünümünü vermeye çalışmıştır. Bu yorumlara bakıldığında Attila İlhan’ın düşünce çizgisinin, özellikle İsmet İnönü dönemine dair eleştirilerinde, Berkes’e ne kadar yakın olduğunu görmek mümkündür. Fakat İlhan’ın eleştirilerinin daha keskin olduğunu not düşmek gerekir.

Roman dönüldüğünde, Ahmet Ziya’nın yeğeni Doğan Rumeli bu yıllarda Edebiyat Fakültesi’nde Hilmi Ziya Ülken’in asistanlarından biridir. Hayatının kahramanı gibi gördüğü dayısı gibi olmaya çalışarak sol çevrelere girmeye çalışan Doğan, dayısının bu dönemdeki “kenara çekilmiş” halinden şikâyetçidir ve onu eleştirir. Ahmet Ziya yeğeninin yakınmalarına gülerek karşılık verir:

“...oturmak mı? Biz yirmi küsur senedir ayaktayız bre! Neticede münevverler arasında merak, işçiler arasında endişe mevzuuyuz; Komintern tahsisatı keseli, KUTV nesli birbirine düştü;

faşizme karşı kimi neyle birleştireceksin? ... bir Alman komünistinin yerinde olmayı hiç düşündün mü sen? Düşün! Seni temerküz kampına sevk eden faşizmle, ona karşı cephe yapmanı emreden Bolşevizm, el ele vermiş Avrupa'yı paylaşıyor." (İlhan 2003: 126)

Ahmet Ziya'nın tepkisi sadece Türkiye'deki sol hareketin bölünmesine değil, Stalin'in 1920'lerde benimsediği "tek ülkede sosyalizm" politikasına da bir tepki olarak alınabilir. Bolşevizm, Lenin döneminde diğer ülkelerdeki sosyalist hareketleri ve grupları desteklemekteyken Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nin devlet çıkarları Komünist Enternasyonel'in (Komintern) dünya devrimi çıkarlarına galip gelmiştir. Stalin, Komintern'i oluşturan unsurları dağıtarak bu örgütü Sovyet Komünist Partisi'nin denetimi altında bir devlet politikası aracına indirgemıştır (Hobsbawm, 2006:94). 1939'a gelindiğinde ise SSCB, sosyalist hareketin temel düşmanı Nazi hareketi ile birlikte Avrupa'yı paylaşmak üzere anlaşmışlar ve II. Dünya Savaşı'nı başlatmışlardır.

O Karanlıkta Biz, bir yandan II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye yansıyan gerilimlerini anlatırken bir yandan da sol hareketin yaşadığı dönüşümler, kırılmalar hakkında bir fikir verir. Elbette bunu yazarın meseleleri değerlendirdiği şekliyle yapar.

Yaraya Tuz Basmak

Attila İlhan, *Yaraya Tuz Basmak* romanında Kore Savaşı'na gönderilen Yüzbaşı Demir'in Türk birliğinde görev aldığı günlerden 1960 yılında 27 Mayıs hareketini gerçekleştiren subaylar arasına katıldığı günlere kadar olan hikâyesinin anlatır. Bu anlamda roman, on yıllık DP iktidarının tarihi gibidir.

1950 yılında Türkiye'ye karşı yükselen komünist saldırısına karşı Kore'de ülkesini deniz aşırı sınırlarda savunacağı söylenerek savaşa giden Demir, savaşın ve askerliğin sorgulamalarına bu dönemde başlamıştır. Bu sorgulara onu sevk eden arkadaşı Yüzbaşı Cevdet'in kendilerine ait olmayan bir toprakta, kendilerine ait olmayan bir gaye için kan döktüklerine dair sözleridir. Kore milletinin de arkalarında olmadığı bu kabahatin sorumlusu ise onları savaşa gönderen "politikacı güruhu"dur.

Hâlbuki annesi Suat Hanım, oğlunun babası gibi sinik bir adam değil, Kuva-yı Milliyeci olan amcası Doktor Hayrullah gibi aksiyon adamı olması için uğraştığı için Demir asker olmuştur. Dedesi Hoca Rasim Efendi, Kemalist devrimlerden hiç hoşnut değildir ve çocukluğunda "Mustafa Kemal'in dinsiz imansız mektebine başlamadan" Demir'e ilmi hal eğitimi vermeye çabalayan bir sofudur. Demir'in Kemalist bir subay olması böyle bir dedeye karşı tepki olarak okumak mümkündür.

Romanın ikinci bölümü 1955 yılının sonlarında geçmektedir. Yüzbaşı Demir, Kore gazileriyle röportaj yapan gazeteci Ümit Ersoy ile tanışır ve birlikte olmaya başlarlar. *Kurtlar Sofrası*'nın kahramanlarından Ümit bu romanda, düzene muhalif bir gazeteci olarak görünür. Demir'in de düzene karşı hale gelmesinde Kore Savaşı'ndan sonra ikinci etken Ümit olacaktır. Çünkü daha ilk

tanışmalarında Demir’e DP’nin Türkiye’yi “Küçük Amerika” yapma çabasından, Yabancı Sermayeyi Teşvik ve Petrol Kanunlarından, Meclise danışmadan Kore’ye asker göndermesinden bahsetmeye başlamıştır. Aynı zamanda Demir’e savaşta açılan yarasına “tuz basmayı” öğretecektir.

Attila İlhan, bu dönemde ordu içinde DP iktidarına karşı oluşan havayı Demir’le birlikte arkadaşı Yüzbaşı Aziz üzerinden yansıtır. Demir’e “Ordunun artık sabrının tükendiğini” söyleyen Aziz, DP’nin ikinci seçim zaferi sonrasında giderek artan baskılarından yakınıır:

“... adam ikinci seçimini kazanıyor, nasıl bir kazanmak, tulum, tulum yahu, eh rahatlar diyorsun, sen misin diyen, küt seçim kanununu değiştiriyor, pat memurin kanununu değiştiriyor, muhalefete rey verdi diye, hadi Kırşehir’i vilayetlikten kazalığa indiriyor, matbuat üstündeki tazyik ayrı bahis... Halk kime oy vereceğini ne bilir be? Koyun sürüsü, koyun...Duydun elbet, seçimden sonra ne laf etmiş. ‘Ben istersem orduyu yedek subaylarla da idare ederim.’” (İlhan 1978:203-204)

1954 seçimlerinde Meclisin %93 gibi büyük bir çoğunluğunu ele geçiren DP, üniversiteler, askerler, memurlar, muhalefet ve basın üzerindeki baskıyı artırmaya başlamıştır. Bu dönemde çıkarılan Milletvekilleri Seçim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerin Kaldırılmasına Dair Kanun, Bağlı Buldukları Teşkilat Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun gibi düzenlemeler bu baskıların aracı olarak kullanılmıştır (Eroğul, 1998:162-165), Cem Eroğul (1998:172-182). 1955 yılını “Menderes İktidarının En Kritik Yılı” olarak tanımlamaktadır. Yüzbaşı Aziz’in ve Ümit’in yakındığı DP uygulamalarının çoğu bu döneme aittir. Aynı zamanda Kıbrıs bunalımının yükseldiği, “6-7 Eylül Olayları”nın yaşandığı bu yıl Parti içinde de bölünmeler yaşanmaya başlamıştır.

Aziz’in “Halk kime oy vereceğini ne bilir be?” sözleri Osmanlı İmparatorluğu’ndan beri devam eden Batılılaşma hareketinin “tepeden inmece” yönünü yansıtır.18. yüzyıl sonrası devleti idare edenlerin ve özellikle Tanzimat sonrası aydınların temel derdi “*devleti kurtarmak*” olmuştur. Bu derdin içinde toplumun durumu geri planda kalmıştır. II. Meşrutiyet ve esas olarak Cumhuriyet’le devam eden süreçte “devleti kurtarmak” meselesi toplumun durumunun da iyileştirilmesiyle birlikte düşünülmüştür. Cumhuriyet’in “halkçılık” ilkesini bu minvalde düşünmek gerekir. Bu ilkenin bir yansıması “halka rağmen halk için” söylemidir. Aziz’in sözleri bu söyleme karşılık gelir. Halk yanılır, kendisi için iyi olanı bilemez. Müdahale gerekir. Devleti kimler tarafından ve nasıl idare edileceğinin kararı halka bırakılmamalıdır.

Romanları dışındaki yazılarıyla birlikte değerlendirildiğinde Attila İlhan’ın bu anlayışın karşısında olduğu, Atatürk’ün “halkçılık” ilkesine bağlılığını vurguladığı görülür. “Kemalizm Müdafaa-i Hukuk Doktrini” yazısında Mustafa Kemal’in hareketini hep halka dayandığını, Büyük Millet Meclisi’nin açılışının ve ulusal kongrelerin bunun bir göstergesi olduğunu vurgulamaktadır. (İlhan, 2015c:519-521). Halka dayanmayan hareketin meşruluğu söz konusu olamaz.

Yaraya Tuz Basmak'la ilgili dile getirilebilecek bir başka husus; DP iktidarının çokça eleştirilen uygulamalarına değinirken bu dönemde Türkiye'nin dış politika gündemine yerleşmeye başlayan Kıbrıs ve onunla bağlantılı değerlendirilebilecek 6-7 Eylül Olayları'na deyim yerindeyse "kıyısından" değinilmesidir. Zaten "Aynanın İçindekiler" dizisini okuyanlar için gayri-Müslim azınlıkların pek de "iyi" sayılabilecek karakterlere denk gelmediği görülür. Bu anlamda Attila İlhan'ın "ulusal benlik"e vurgu yaparken azınlıklara dair olumlu bir şey söylemekten çekindiği yorumunu yapmak herhalde yanlış olmayacaktır.

Romanda 1955'ten sonrasının anlatıldığı kısımda DP iktidarının artan otoriter tavrına karşılık asker içinde kıpırdanmalar başlamıştır. Nitekim iktidarın devrilmesi konusunda Ümit de çalıştığı gazetenin sahibi ve Millî Mücadele döneminde Atatürk'ün yakın çevresinde yer alan Hüsnü Faik de orduya güvenmektedir. Fakat Ümit için aslolan iktidar devrildikten sonra atılacak adımlardır. Ümit'e göre Mustafa Kemal'in kalkıştığı devrim yarım kalmıştır. Toprak reformu, endüstrileşmek, köylü ve işçilerden oluşacak bir Kurucu Meclis gibi eylemler gereklidir.

"... devrim ister istemez düzeni değiştirir. Mustafa Kemal buna başlamıştı, bitiremeden öldü, sonrakiler devrimi dondurdular, şimdiki geriyeye dönüyor. Biz iktidar olur olmaz, düzen değişikliği gerçekleştirmek zorundayız. Yoksa yaptığımız İsmet Paşa devrine dönüş olmaz mı? O devir, artık iyice biliyoruz, faşizmdi, alaturka bir faşizm!" (İlhan 1978: 284)

İlhan, Ümit üzerinden Menderes'le birlikte İsmet İnönü'yü de eleştirilerine dâhil eder.

Romanın son bölümünde 1960 yılının Nisan-Mayıs aylarına gelindiğinde Türkiye'de siyasi ve toplumsal gerilim giderek tırmanmıştır. Cuntacı askerler arasında yerini alan Yüzbaşı Demir için devrimci hareketin niteliğini sorgulamaktadır. Vardığı sonuç; hiçbir devrimci hareketin halksız başarıya ulaşamayacağıdır. Ancak halk denilen geniş kalabalık her seferinde Menderes'i iktidara getirmiştir. Hayatının bu döneminde evine pansiyoner olarak yerleştiği Suat, orduyu işe karıştırmanın küçük burjuva radikalizmi olacağı, bu maceraların hareketi Bonapartizme götüreceği, onun bugünkü adının da faşizm olduğu yönünde telkinleriyle düşüncelerine nüfuz etmeye başlamıştır. Ümit de Demir'e Mustafa Kemal'in Anadolu hareketini askeri bir hareket yerine, halk kongreleri, meclisler, şuralarla idare ettiği, Bonapartist bir tavır içinde olmadığı, demokratik bir devrimi hedeflediğine ilişkin telkinlerde bulunmuştur.

Hangi Laiklik kitabında İlhan (2011:120), Bonapartizmin³ Türkiye'nin başına 1960'larda solda Albay Nasır tipi darbecilik, sağda ise 12 Mart ve 12 Eylül görüntüsüyle musallat edildiğini kaydeder. *Hangi Sol* kitabında ise 27 Mayıs sonrasında "ordunun yönetime müdahalesi" gibi "moda"nın belirlediğini, bunun da Atatürkçülük olarak öne sürüldüğünü not düşer. Hâlbuki Atatürk

³A Dictionary of Marxist Thought başlıklı çalışmada Marx ve Engels'in yazdıklarından yola çıkılarak Bonapartizme dair şöyle bir tanımlama yapılmaktadır: Kapitalist bir toplumda devletin yürütme gücünün bir tek kişinin iktidarı altında devletin ve toplumun tüm unsurları üzerinde diktatoryal bir güce sahip olması olarak tanımlanmaktadır. Marx ve Engels'e göre Bonapartizm, kapitalist toplumun hâkim sınıfının bu iktidarını anayasa ve parlamento yoluyla sürdürmediği, ancak işçi sınıfının da onun yerini alamadığı bir durumun ürünüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tom Bottomore, A Dictionary of Marxist Thought, Blackwell Pub. Inc., Massachusetts, 2001, s.55.

ordunun hiçbir biçimde yönetime yahut siyasete bulaşmasını istememiştir. Dolayısıyla “cuntacılık” Atatürkçülük olarak savunulamaz (İlhan, 2018:190).

Yaraya Tuz Basmak romanının son bölümleri ise 27 Mayıs’ı gerçekleştiren subaylar arasındaki bölünmeler, fikir aykırılıkları üzerinedir. Milli Birlik Komitesi içinde ılımlı kanat ağırlık kazanmış, hareket Batı ve ticaret burjuvazisi ile uzlaşan bir görünüm halini almıştır. Üniversitelerden ihraçların yaşandığı 147’ler Olayı⁴ vukuu bulmuştur. Binbaşılığa terfi eden Demir de dâhil olduğu eylemin aslında ne olduğu konusunda yavaş yavaş ayılmaya başlamıştır. Artık hükümet darbesinin, ihtilalin ve inkılâbın ayrı şeyler olduğunu anlamaktadır. Bu konuda zihnini açansa Ahmet Ziya olmuştur:

“...Kemal Paşa’yla Enver Paşa’yı birbirine karıştırıyorsunuz: eski paşaları tasfiye etmeyi inkılâp sanan Kemal Paşa değildir, Enver Paşa’dır; Babiâli Baskını ile hükümet darbesi yapan da o, yani ittihatçılar! Kemal Paşa’da cunta fikri yok, meclis fikri var, hatta şura fikri! Halktan topladığı kongrularla irade-yi milliyeyi tahakkuk ettirmeye uğraşır durur, kuva-yı milliyeyi onun emrine verir. Sizin 27 Mayıs, fikrimce, ondan ziyade Enver Paşa’nın izini sürüyor Binbaşı Bey: Kemal Paşa jacobin’dir, siz Bonapartiste’siniz.” (İlhan 1978: 454-455)

Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e geçen süreçte siyasal ve toplumsal hayatın kırılmalarını dönüşümlerini inceleyen bir yazısında Yahya Sezai Tezel (2017:35), Mustafa Kemal hareketinin meşruiyet konusunu irdelerken İlhan’ın halkçılık tezine benzer bir görüş dile getirir. Tezel, Cumhuriyet’in kuruluş döneminde kamusal alandan dini kutsallığın tasfiye edilmesiyle siyasi iktidarın meşruiyetini nereden türetileceği, kutsallığını yitirmiş kamusal alanın sıradanlığının, bayağılaşmasının nasıl önleneceği şeklinde iki sorunun ortaya çıktığını kaydeder. Bu anlamda Cumhuriyet’i kuran kadrolara meşru dayanak sağlayan iki unsur söz konusu olmuştur. Birincisi “Osmanlı İmparatorluğu’nun çökmesi ve yerli gayrimüslim azınlıklar ve yabancılar tarafından işgal edilip paylaşılmasına tanık olmuş Türkçe konuşan ve /veya Müslüman nüfus açısından” Kurtuluş Savaşı’yla gelen “zafer” bir mucize gibi algılanmıştır. İkincisi, Cumhuriyetçiler, üstünde durdukları neredeyse iki yüzyıllık yeni kamusal alan arayışı geleneğinin çocukları olarak, dini egemenliğin yerine “millî egemenliği” ikame etmek isterken temsili hükümet tasarımına başvurmaları olmuştur.

“Kurtuluş Savaşı ve arkasından gerçekleştirilen Kemalist devrim de bütün savaşlar ve devrimler gibi, ağırlıklı olarak bir demokrasi projesi değil, bir ‘güç’ seferber etme ve kullanma projesiydi. ‘İdam fetvaları’nı ceplerinde taşıyan bir kadronun kendi ‘doğru’sunu savaşarak gerçekliğe dönüştürme girişimiydi. Ne var ki, tarihi olarak çarpıcı olan, bu güç kullanma projesinin aktörlerinin, meşruiyet meselesini işin en başından itibaren şaşılacak bir ağırlıkla önemsemiş olmalarıdır. İşgale karşı direnişin, bir “kumanda” merkezi değil, bir ‘Millet Meclisi’ zemininde

⁴ 27 Mayıs 1960 sonrası yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi tarafından üniversitelerden 147 öğretim üyesinin tasfiye edilmesi olayıdır. Bkz. *Türkiye Tarihi IV: Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, (ed. Sina Akşin). Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 235.

örgütlenmesi ve yönetilmesi, Kongreler'le, bu Meclis'e dönüşecek bir toplumsal meşruiyet ve 'temsil' zemininin hazırlanması, ancak, Türkiye'nin bu dönemden önceki siyasi kültür tarihinin yol açtığı birikim dikkate alınırsa anlaşılır olmaktadır." (Tezel 2017: 35).

Romanın sonunda darbeyi gerçekleştiren cuntacılar bölünmüş, tasfiyeler başlamıştır. Yüzbaşı Aziz, Demir gibi hareketin başka bir yöne gittiğini anlayınca çareyi yurtdışına askeri ateşe olarak gitmekte bulur. Fakat Demir, Türk Silahlı Kuvvetlerinden "emekli edilen"ler arasında dâhil edilir. *Yaraya Tuz Basmak*'ta 27 Mayıs hareketinin başlangıcından sonrasına kadar ele alındığı şekliyle değerlendirildiğinde Attila İlhan, DP'nin de askeri darbenin de karşısındadır. Ancak bu karşı oluş, darbenin halka dayandırılmaması, bir cunta hareketi olarak kalması, Atatürkçülük adına darbe yapanların giderek Atatürk devrimlerinden uzaklaşmasıyla ilgilidir daha çok.

Bıçağın Ucu

Dönem olarak 1960 yılının ocak ile mayıs ayları arasında geçen *Bıçağın Ucu* romanı, İsmet İnönü'nün Bursa'da "erken seçim" isteyen konuşmasına dair haber metniyle başlar. Romanda 27 Mayıs darbesine giden süreç anlatılır.

Attila İlhan, hem Menderes Hükümeti ile İsmet İnönü ve CHP'ye, hem de işçi sınıfına üstten bakan sol kesimden aydınlara ilişkin eleştirilerini bu romanda dile getirir. Miralay Ferid'in İstanbul'un işgaline tanıklık ettiği ve Mustafa Kemal hareketine katılmak istediği dönemlerle 1960 yılları arasında gidip gelen romanda, Ferid Bey'in kız kardeşi Hayrun, DP dönemiyle servetini artıran, dönemin komprador tüccar sınıfının bir temsilcisidir. Ailesinin servetini ve yaşam biçimini reddetmiş kızı Suat, tiyatro dünyasında bir türlü istediği gibi tutunamamış, öğrencilik yıllarında komünist hareketlere katıldığı gerekçesiyle gözaltına alınmış, zengin bir toprak ağasının miras peşindeki oğlu Halim ile evlidir. Evlerine kiracı olarak aldıkları Yüzbaşı Demir, Suat'a, yaşadıkları soyutlanmış hayatlarından çevrelerine bakması gerektiğini, oturdukları yerden hiçbir işe yaramadan düzeni eleştirmenin anlamsızlığını gösteren "ayna" rolünde bir hareket adamıdır. Aynı zamanda Miralay Ferid'in Kuva-yı Milliye'den arkadaşı Doktor Hayrullah Beyin yeğeni olan Demir, kısa zamanda onun döneme ilişkin isyankâr düşüncelerini paylaştığı insan haline gelir.

Bıçağın Ucu'nda İlhan, DP idaresine karşı eleştirileri Ferid Bey'in ağzından aktarır. Burada Attila İlhan'ın, her fırsatta dile getirdiği İsmet İnönü dönemine karşı tepkisini görmek mümkündür. *Hangi Atatürk* kitabında, Türk toplumunun demokrasiye geçiş sürecinde Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasında son derece önemli farklar olduğunu belirtir. İlhan, "İnönü diktası" olarak nitelendirdiği dönemin özelliklerinin Atatürk döneminin özellikleri sanılmak gibi bir yanılgıya düştüğünü ileri sürer ve Türk solunun bu yanılgıdan kurtulması gerektiğini savunur (İlhan, 2014a:51-52). İlhan'ın görüşlerini paylaştığı Berkes, Gerek Türk Düşününde Batı Sorunu gerekse 1940'lı yılları anlattığı Unutulan Yıllar kitaplarında, genel olarak Atatürk sonrası CHP yönetimine ve özel olarak İsmet İnönü'ye yönelik eleştirilerini aktarır. İlhan'ın belirttiği gibi Berkes de Atatürk

sonrası dönemde yapılanların sonraki kuşaklara Kemalizm diye sunulduğu görüşündedir. CHP’yi Atatürk devrimlerinden uzaklaşması, devrimlerle öngörülen çağdaş hayat düzeyini yakalamayı sağlayacak ilke olan devletçilik uygulamalarının bir kenara bırakılması bakımından eleştirir. Bu nedenle devrimlerin büyük şehirler dışında halkın yaşamına bir etkisi olmamıştır. Üstelik II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’nin ABD’nin bir uydusu haline gelmesini “Tanzimat Batıcılığı”na dönüş şeklinde yorumlar.

Fethi Naci (2017:407-409), İlhan’ı 27 Mayıs’a giden sürecin sadece iç koşullarını göz önünde bulundurduğunu, dış koşulları incelemeyi Yaraya Tuz Basmak romanına bıraktığını parantez içi bir bilgi vererek eleştirir. Eleştirisinin bir yönü de *Bıçağın Ucu*’nun “Türkçede yazılmış en antikomünist roman” olmasıdır. Naci eleştirisini, romanda 27 Mayıs’ın hemen öncesindeki öğrenci hareketlerine “eski solcular”ın alınmaması üzerine, bu gruptan Halim, Galib ve Ali İhsan’ın bu olayı “gelecekteki yerimizi de yitirdik” şeklinde tartışmalarına dayandırır. Fakat bu konuyu, söz konusu sol çevrede yer alan Halim’in kız arkadaşı Suat’ın kendisini ve etrafını sorgulamasında daha açık bir biçimde görülmektedir:

“... devrimin kaçınılmazlığına inansam bile, gerçekleşmesi uzak görünüyor bana, çok uzak! Yakın görünen, üstelik midemi bulandıran nedir dersen, devrimci geçinenlerin çalımı: Hem boğazlarına kadar, insanların büyü kusurlarına batmışlar, hem herkese yukarıdan bakmayı kendilerine hak görür, yeni bir dinin el değmemiş havaiileri olduklarını yutturmaya çalışırlar... o ukala, o rüküş ve çenebaz üniversiteli kızlar, o hiçbir baltaya sap olamamış, ne idüğü belirsiz sanatçı takımı, hele o işçiler, hani patronlarına çok içerlemiş görükürler de el altından gizli gizli her şeye öykünürler...” (İlhan, 2014a:292-293)

Türkiye’de sosyalizmi “aydınlar arasında oynanan bir oyun” olarak halka inmemiş bir hareket olarak nitelendiren Attila İlhan (2012:286), sürekli olarak işlediği devrim fikri etrafında “devrimci” aydın tiplemesini her fırsatta eleştirir. Bunu da özellikle kendisini de dâhil ettiği sol (İlhan’ın deyimiyle “toplumcu”) kesim üzerinden yapar. *Hangi Sol* kitabında, toplumcuların “60 kuşağı”nın Türkiye’yi küçümsediğini, olduğundan gerilerde sandığını, “sağcı liberallerin kapitalist endüstri ülkeleri karşısında düştükleri aşağılık kompleksinin bir başka çeşidine, sosyalist endüstri devletlerinin karşısında düşerek” Türkiye’yi ve halkını bin yıllık devlet geleneğinden uzakta, değişen büyüme olanaklarından soyutlayarak değerlendirme hatasına düştüklerini söyler (İlhan, 2018:151). Dolayısıyla sol harekete karşı eleştiriyi, daha çok sol cemahtan “devrimci” aydınlara karşı bir eleştiri olarak okumak gerekir. Bu yaklaşımın *Bıçağın Ucu*’nu “Türkçedeki en antikomünist roman” yaptığı iddiası ise Fethi Naci’nindir.

Örgütlü bir siyasi hareket olarak sosyalizmin Türkiye’deki ilk temsilcisi olan Türkiye Komünist Partisi (TKP); 1920 yılında Bakü’de kurulmuş, 1936’da dağılmıştır. Bu tarihten sonra TKP’nin Türkiye’deki fiziki varlığı müphem bir hal almıştır. (Çetinkaya-Doğan, 2014:275) Solun Türkiye’de yeniden örgütlü bir harekete dönüşmesi 1960’lı yıllardan sonra olmuştur. Fakat bu yıllar, Türk solunda bölünmelerin yaşadığı bir döneme karşılık gelir. O tarihe kadar TKP etrafında

şekillenen bu hareket, TKP'den bağımsız bir hal almaya başlamıştır. Murat Belge (2014: 33-35) ülkenin iç koşulları kadar, uluslararası ortamın da solun bu bölünmesinde etkili olduğunu dile getirir ve Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kuruluşuna (1961) atıfta bulunur. TKP ve TİP dışında, Yön dergisi etrafında toplanan ve Kemalist bir sol hareket de yine bu dönemde kendini göstermiştir. Derginin yayın yönetmeni Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin "az gelişmiş" bir ülke olduğunu ve -TİP'i kastederek- sosyalist bir partiyi iktidara getirecek bir sanayi proletaryasına sahip olmadığını, böyle toplumlarda ancak "ara tabakalar"ın öncülüğünde birtakım hareketlerle "az gelişmişlik çemberi"nin kırılabileceğini savunmaktaydı. "Milli Demokratik Devrim" (MDD) ifadesiyle sloganlaşan (ve bir tür "cunta" idaresine karşılık gelen) teorisi, TİP içinde bir bölünmeye yol açmıştır. Belge, 1970'lere geldiğinde ise solun kırkın üzerinde fraksiyonunun ortaya çıktığından söz eder.

Attila İlhan'ın sola ilişkin yukarıda söz edilen eleştirisini bu anlamda, "MDD"ye yönelik bir eleştiridir. İlhan (2018:149-155). Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılıp Cumhuriyet'in kurulduğu süreci bir "ulusal demokratik devrim" olarak tanımlar ve 1920'li yıllarda zaten gerçekleştirilmiş olduğunu vurgular. Dolayısıyla zaten tamamlanmış bir aşamadan 1960'larda yeniden söz edilmesini anlamsız bulur. İlhan, TİP'te bölünmeye yol açan ve onun parlamentoda gerilemesine sebep olan "MDD" girişimlerinin hem Türk toplumunun Cumhuriyet'in kuruluşundan beri kaydettiği aşamaları göremediğini hem de gençleri bir şiddet sarmalına sürüklediğini öne sürer.

Bıçağın Ucu romanı, 27 Mayıs sabahı radyodan Türk Silahlı Kuvvetlerinin idareyi ele aldığını duyuran anons ile sona erer. Suat ve Halim ise evlerinden yorgun ve sevinçli bir biçimde anonsu dinlerler. Aydın çevresinden bir çiftin 27 Mayıs hareketini sevinçle karşılaması da döneme ilişkin bir başka gönderme olarak görülebilir. Çünkü 27 Mayıs darbesi dönemin aydınları arasından (söz gelimi Tarık Zafer Tunaya, Ahmet Hamdi Tanpınar⁵ destek görmüştür. Ancak İlhan'ın gözünde zaman içinde bu darbenin emperyalizmin Türkiye üzerindeki nüfuzunda bir araca dönüşmesinin izleri ise *Sırtlan Payı* romanında sürülür.

Sırtlan Payı

Bıçağın Ucu'nun dönemsel olarak devamı niteliğinde olan *Sırtlan Payı* esas olarak Miralay Ferid Bey'in hikâyesidir. Roman, 1960 yılının temmuz ayı ile başlar. 27 Mayıs darbesini takip eden günlerde Ferid Bey, yaşamının son günlerini hasta yatağından gelişmeleri takip ederek geçirmektedir.

Tarihsel olarak 1960 ile 1919 yılları arasında gidip gelen romanda bölüm başlarında 1960 yılından 27 Mayıs hareketinin sonrasına ilişkin haberler yer alır. Seçilen bu haberlerden Attila

⁵ Bu konuda bkz. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 107-108; ayrıca bkz. İnci Enginün, Zeynep Kerman, Günlüklerinin Işığında Tanpınar'la Başbaşa, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 224, 338-339.

İlhan’ın meseleye bakışını görmek mümkündür. Söz gelimi ABD’nin Muş-Tatvan demiryolu inşaatı için yaptığı yardımıyla (İlhan, 2004:45) Türkiye’ye yaptığı 1 milyar ABD Doları tutarındaki hibeye dair haberlerle (İlhan 2004: 189) darbenin (başlangıçta olmasa bile) sonrasında ABD tarafından desteklenmesine dikkat çekmeye çalıştığı düşünülebilir. Nitekim bu hareketi o kadar heyecanla bekleyen Miralay Ferid, hasta yatağından takip edebildiği kadarıyla olayın seyrini Ahmet Ziya ile değerlendirirken onun 27 Mayıs hareketinin inkılâp olmadığına dair sözlerine hak verir. Çünkü bir yandan Milli Birlik Komitesi’nin (MBK) Türk Silahlı Kuvvetleri’nde yapmaya başladığı tasfiyelere dair tepkilidir, bir yandan da Cemal Gürsel başkanlığındaki hükümet ve MBK’nın Ağustos 1960 tarihi itibarıyla seçim kararı almasına öfkeli. Çünkü Ferid Bey, asker hazır idareyi ele almışken sistemin yeniden Kemalist devrimci çizgiye geçmesi için gerekli önlemleri alacak bir otorite kurmasını bekler. Daha Sultan Abdülhamit döneminde Harbiye’de öğrenci iken İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın ilişkiler kurmaya başlayan Ferid Bey’in ölüm döşeginde dahi memleket işleriyle bu kadar ilgili olmasının nedenini ve 27 Mayıs’ın varacağı noktayı Ahmet Ziya, Suat’a şöyle açıklar:

“...aksiyon neslidir bunlar, mayaları İttihatçıdır; kendilerini belki Nasırcı zannediyorlar ama, hakikatte Menderes’i deviren subaylar da İttihatçı: münevver bürokrasi, ticaret burjuvazisine zebunolmayı kolay kolay hazmedemiyor. Şu var ki ne kadar koyu bir radikallik tasarlarsa taslasınlar, varacakları konak faşizmdir. ... Milli Birlik Komitesi’ndeki tereddüt bundan. Başladıklarını sonuna kadar aynı kararlılıkla götürmekte direnenlerle, daha şimdiden burjuvazinin telkinlerine kulak verenler çatışıyor. Malum ya burjuvazi ancak monopoller safhasında vahşi faşizme yakındır, inkişafında orman kanunu muteber iken değil! Biz monopoller safhasında olmadığımızı göre...” (İlhan, 2004:493-494)

Ahmet Ziya’ya göre 27 Mayıs hareketini yapanlar DP iktidarını devirmekle “iyi” etmiş olabilirler, ancak neticede Batı kapitalizmiyle ve Türkiye’deki ticaret burjuvazisine, aydın bürokrasiye dayanıp halka gitmediği, Atatürk devrimini devam ettirdiği için “yanlış” yola sapmıştır. Darbe bu haliyle “İttihatçı bir komita hareketi” olarak kalmıştır.

O Karanlıkta Biz romanının temel karakteri olan Ahmet Ziya, daha önce belirtildiği gibi “Aynanın İçindekiler” dizisinin baştan sona tüm romanlarında Türkiye’deki sol hareketin bir temsili olarak yer alır. Fakat *Dersaadet’te Sabah Ezanları’nda* anlatılan ve daha Meşrutiyet yıllarında devrime dair hevesleri 1960’lara gelene kadar eriyip gitmiştir. Üstelik bu romanda Ahmet Ziya’nın hilafetin kaldırılmasının Türkiye’nin muasır devlet olmasını sağlarken, diğer Müslüman ülkelerle bağının koparılmasına, Araplardan, dolayısıyla petrol bölgelerinden tecrit edilmesine yol açtığına dair sözleri ise Suat’ı ve okuyucuyu şaşırır. Ahmet Ziya, Osmanlı’dan beri her yenileşme hareketinin memleketi daha berbat hayat şartlarına sevk ettiğini, altyapıda halkın çıkarına tek değişiklik yapılmazken, üstyapıda yapılan değişikliklerin yabancılara ve onların işbirlikçilerine yaradığını ileri sürer.

“... Çünkü bizde inkılâpçı demek, farkında olarak olmayarak, bir yabancının çıkarını müdafaa eden münevver demektir. ... bu ihaneti yutturmak için, Batılılaşmak numarasını keşfetmişler... Türk münevveri (şimdi aydın diyoruz bunlara öyle mi?) inkılâpçı olmak için önce batılı olması icap ettiğini sanıyor, o dakikadaysa halkı iki asırdır istismar eden batılının, onun içerdeki uşağı olan kompradorun yanı başında yer alıyor!” (İlhan, 2004:253-254)

Hangi Batı kitabında Attila İlhan (2012:12); Tanzimat ve sonrasında Türkiye’ye Batıların önerdiği ve denetlediği bir Batılılaşma düzeni olduğunu, bu düzenin Osmanlı İmparatorluğu’nu batırdığını, çünkü endüstrileşmeyi sağlayan değil, engelleyen bir tutumu içerdiğini savunur. Bu açıdan Mustafa Kemal hareketini bu tarz bir Batılılaşmadan ayırır. Atatürk’ün yönettiği hareket emperyalist Batı ile dövüşerek gerçekleştirmiştir. Eylem planında Batıcı değil, Batıcılığı “çağdaş uygarlık düzeyine” ulaşmak için sonradan belirlenmiştir ve kültürel bir sorundur. Attila İlhan, uluslaşma sürecinde Atatürk’ün Batılılara öykünseydi ne Türk Tarih Kurumu’nu ne de Türk Kurumu’nu kurmayacağını ileri sürer. Ona göre Atatürk’ün kafası “bir bileşim sancısıyla” rahatsızdı ve bu bileşimin öğelerini Türk tarihinde ve dilinde bulmaya çalışmaktaydı. Ancak tam olarak bulamamıştır bu bileşimi ve İlhan’a göre bunda, etrafındaki entelektüel kadronun yetersizliği etkili olmuştur. İlhan, yukarıda atıfta bulunulan “Kemalizm Müdafaa-i Hukuk Doktrini” başlıklı yazısında ise, Tanzimat sonrası Osmanlısının mahalle mekteplerinin, tekke medrese ve zaviyeler “ümme aydını” yetiştirirken, diğer yanda yabancı dilde eğitim veren çeşitli Hıristiyan okullarının “komprador” aydın ürettiklerini öne sürer. İlhan açısından “Bunların ilki, Osmanlı’yı geleceğine değil, geçmişine çekmek meraklısıdır; ikincisi ise geçmişi ‘külliyen’ reddedip, Batılı ‘metropol’ ülkelere benzemeyi marifet” sanmaktadır. Osmanlı’nın son iki yüzyılı, Tanzimat ve Meşrutiyet, “çağdaş ve ulusal kültür sentezi”ni başaramamış, bu iki aydın türünün çatışmasıyla geçmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu bu “ikiliği” tasfiye edecekti; ulusal demokratik ve laik Cumhuriyet’in bu vasıfları taşıyan çağdaş aydınlarını yetiştirmek için tasarlanmıştı. Ancak 1950 sonrası bu kültür ikiliği imam hatip okulları ve yabancı dilde eğitim veren devlet okulları ile yeniden belirlemiştir (İlhan, 2015:518-528).

Kültürel bir “ikilik” üzerine kurulu Batılılaşmayı reddeden İlhan’ın Atatürk’ün bir “bileşim” peşinde olduğu iddiası bir tarafa, Türk Tarih ve Dil Kurumlarını bu “bileşim”e hizmet etmek üzere kurdukları savı tartışmaya açıktır. Çünkü bu kurumları, Batı kurum ve kanunlarını alarak çağdaşlaşmaya (yahut Batılılaşmaya) çalışan bir ülkede, İlhan’ın öne sürdüğü gibi bir bileşim yaratmaktan ziyade, yeni kurulan ulus-devlete kültür ve tarih alanında bir dayanak oluşturmak, imparatorluktan kopuş sürecine hizmet eden vasıtalar olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Romanda Ahmet Ziya’nın hilafete dair söylediklerine dönülecek olursa, sözlerinin savunduğu ideolojiyle örtüşmeyecek bir yaklaşım olduğunu belirtmek gerekir. İmparatorluk bakiyesine sahip çıkmak, onun mirasından yararlanmak adına Ahmet Ziya, teokratik bir yapıyı savunur durumuna düşmüştür. Üstelik temel mesele Batı’nın yararlandığı gibi Arap petrolünden “nemalanmak”sa bu

da emperyalist bir tavır değil midir? Attila İlhan Batı ve Batı özentisi aydını eleştirmek, kültürel kimliği korumak üzere onun bir parçası olan din bağı adına Müslüman Araplarla, petrolden faydalanmayı da sağlayacak bir ilişki önermektedir. Ancak bunda sol görüşlü bir aydına hilafeti savunduracak kadar büyüklükte bir çelişkiye düşmüştür.

Sırtlan Payı’nda Miralay Ferid’in Millî Mücadele dönemindeki hikâyesi ise romanın 1919’u anlatan ikinci tarihsel planıdır. İzmir’in işgali üzerine Sultanahmet Meydanı’nda düzenlenen mitinglerle başlayan dönemde Binbaşı Ferid, Kuva-yı Milliye hareketine dahil olmak amacıyla İstanbul’da İtilafçı çevrelere girmeye ve bilgi toplamaya çalışır. Bu amaçla kız kardeşi Hayrunnisa (Hayrun) ile eşi Bayraktarzâde Haluk Beyin yalılarında kalır. Çünkü mabeynde kâtip olan Haluk Bey’in yalısı işgalci subayların, İngilizlere diz çökmüş Damat Ferit Hükümetinin memurları, Gülistan Satvet gibi işbirlikçilerin katıldığı davetlerin mekânıdır. Bayraktarzâde yalısında tanık olduğu manzaranın yarattığı hayal kırıklığı tüm askerlik hayatı savaş cephelerinde geçmiş Binbaşı Ferid’e “Bunları korumak için mi onca kan döktük?” sorusunu düşündürür. Bayraktarzâdelerin, Mizrahilerin yalılarında sefahat ortamları sürerken bir yandan I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu’nun paylaşım kavgası da devam etmektedir. İtilaf Devletleri paylaşımın nasıl olacağına karar verirken, payitaht ise varlığını nasıl sürdüreceğinin derdindedir. Kimileri İngiliz mandasının daha iyi olacağını savunur, kimileri Amerikan mandasından medet ummaktadır. İstanbul teslim olurken Anadolu direnmektedir. Doktor Hayrullah, Binbaşı Ferid’e direnişin gerekçesini şöyle özetler:

“... imparatorluğun na’aşından, her biri arslan payını kendisi almak istiyor, aşikâr bir şey: onlar arslan payını alıp, bize sırtlan payını bırakacaklar, karınlarını çatlayasıya doldurduktan sonra, beğenmediklerini!... Peki, biz buna müstehak mıyız? Bu mülk ki, ecdadımızın olmuştur ve bizim mülkümüzdür ve biz ki mülkün arslanıyız, bu zillete boyun eğecek miyiz? Meselenin aslı, esası budur kardaşım Ferid, gerisi teferruat! Onların her biri, İngilizi, Fransızı, Amerikani, nasıl arslan payını istiyor, sırtlan payına rıza göstermiyorsa, bu mülkün sahib-i aslisi olmakla, biz de öyle arslan payına sahip çıkacak, sırtlan payına tenezzül etmeyeceğiz.” (İlhan, 2004:306-307)

Nihayetinde Mustafa Kemal de Binbaşı Ferid de, Doktor Hayrullah da, Anadolu İhtilali de “sırtlan payı”na razı olmamak için mücadele etmişler ve başarmışlardır. Fakat Ferid Bey’i Kuva’yı Milliye kadar heyecanlandıran 27 Mayıs ise kendisinden bekleneni verememiştir.

Son Söz

Attila İlhan, “Aynanın İçindekiler” dizisinde yer alan beş romanı İlhan’ın toplumsal ve siyasi konular hakkında yazdığı diğer metinlerle birlikte ele alındığında hem yazarın düşün dünyasının hem de Türk düşünce hayatında Tanzimat’tan beri süregelen başlıca tartışmaların izleri görülür.

İlhan'ın çalışmaları değerlendirildiğinde, Türkiye'de Kemalist solun içinde, aynı zamanda milliyetçi bir düşünür portresi ortaya çıkar. Bu anlamda benzer dünya görüşlerini paylaştığı ve birlikte Kemalist çizgide yer aldığı Niyazi Berkes'ten ayrılır. Zira İlhan'ın görüşlerine milliyetçi rengini veren Osmanlı geçmişine vurgu yahut Batı ile Türk-İslam kültürü arasında bir sentez, bileşim yaratma fikri Berkes'te söz konusu değildir. Berkes, Osmanlı İmparatorluğu'nu tahlil eder ve tarihsel süreklilik içinde koşulların Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını zorunlu kıldığını savunur. Hâlbuki İlhan'ın romanlarında Arap dünyası ile iş birliği, Türk-İslam kültürünün unsurlarına vurgu (sabah ezanları) gibi daha dini unsurları görmek mümkündür.

Romanlarındaki dini vurgular ile Türkiye'deki sol çevrelere yaptığı eleştiriler, sol çizgideki İlhan'ın düşün dünyası hakkında bir kafa karışıklığı yaratır. Deneme türünden diğer eserleri ile birlikte incelendiğinde bu karışıklık bir parça giderilir belki ama fikirlerde bir dağınıklık hali devam eder. Özellikle Türkiye'deki sol hareketin temsili olarak romanlarda yer alan Ahmet Ziya karakterinin dönemler içinde sergilediği çelişkiler göz önünde bulundurulduğunda bunun İlhan'ın mı yoksa Türk solunun mu çelişkileri olduğunu anlamak güçleşir. Muhtemelen her ikisi de geçerlidir.

İlhan'ın atıf yapılan düşünceleri göz önünde bulundurulduğunda bir başka çelişki de Türkiye'deki Batılılaşma hareketi ile Mustafa Kemal hareketi arasında yaptığı keskin ayrımdır. Atatürk'ün ne Millî Mücadele sırasında ne de Cumhuriyet sonrası devrimlere ilişkin olarak bir Batılılaşmadan söz etmediği doğrudur. Ancak Türkiye'nin Tanzimat'tan, özellikle de 1908'den sonra hızlanan dönüşümü bir süreç olarak değerlendirildiğinde bu dönemi Batılılaşma sürecinden ayırıp zaman içinde farklı bir yere koymanın bu tarihsel akışa pek uymadığı düşünülmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşu ve Atatürk devrimleri Batılılaşma sürecinin bir sonucudur. İmparatorluk dağılıp ulus-devlet kurulduğu için sürecin içeriği değişmiştir, devrimler önceki devrin ikiliklerine bir son vermiş, eski ile yeninin yan yana yaşaması halini ortadan kaldırmıştır. Atatürk dönemi itibarıyla Cumhuriyet, Osmanlı'nın yaşadığı dış baskılara da maruz kalmamıştır. Bu anlamda daha bağımsızlıkçı bir tavır içinde olmuştur. Fakat bu durum adına ister Batılılaşma ister çağdaşlaşma densin, söz konusu sürecin bir tarihsel bütünsellik içinde değerlendirilmesi gerekir.

Bu çalışmanın başlangıcında incelenen romanların düşünce tarihi ve toplumsal tartışmaları ele alışı üzerinde durulacağı, edebî bir değerlendirmenin söz konusu olmayacağı belirtilmişti. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, Attila İlhan'ın da bu romanları yazarken öncelikli gayesi, 1908-1960 arası dönemin siyasi ve toplumsal olaylarını, meselelerini tartışmak; bunlara ilişkin görüşlerini aktarmak olmuştur. Zira romanlar toplumsal olayların, siyasi fikirlerin peş peşe sıralandığı metinler görünümündedir. Yazarın düşüncelerindeki çatışmalar, çelişkiler, edebî kaygıların önüne çıkarak, bir kurguya yerleştirilmiş gibi durmaktadır. Buna karşın, Türkiye'nin yakın dönemi ve bu döneme ilişkin başlıca düşünsel tartışmaları görmek; ayrıca Attila İlhan'ın bu tartışmalar içindeki yerini anlamak açısından "Aynanın İçindekiler" dizisi romanları Türk düşünce

hayatının göz ardı edilmemesi gereken çalışmaları arasındadır. Üstelik edebiyat ve toplum ile düşünce hayatı arasındaki sıkı ilişkiyi hatırlatan yapıtlar arasında yerini almaktadır.

Kaynakça

- Aydemir, Şevket Süreyya (1932). “Milli Kurtuluş Hareketleri Hakkında Bizim Tezimiz”. *Kadro*, (Sayı 12). İleri Yayınları (tıpkıbasım). y.y., 2012.
- Aydın, Mustafa (2002). “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, *Türk Dış Politikası-I*. Cilt. (ed. Baskın Oran). İstanbul: İletişim.
- Belge, Murat (2014). “Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, c. 8- Sol, (s. 19-48). (ed. Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim.
- Berkes, Niyazi (1964). *The Development of Secularism in Turkey*. Montreal: McGillUniverstiyPress.
- Berkes, Niyazi (2013). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Berkes, Niyazi (2014). *Unutulan Yıllar*. (haz. Ruşen Sezer), İstanbul: İletişim.
- Bottomore, Tom (2001). *A Dictionary of Marxist Thought*. Massachusettes: Blackwell Pub. Inc.
- Çetinkaya, Y. Doğan, Doğan, M. Görkem (2014). “TKP’nin Sosyalizmi (1920-1990)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, c. 8- Sol, (s. 275-338). (ed. Murat Gültekingil). İstanbul: İletişim.
- Enginün, İnci ve Kerman, Zeynep (2007). *Günlüklerinin Işığında Tanpınar’la Başbaşa*. İstanbul: Dergâh.
- Eroğul, Cem (1998). *Demokrat Parti – Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge.
- Hobsbawm, Eric (2006). *Kısa Yirminci Yüzyıl-1914-1919 Aşırılıklar Çağı*. (Çev. Yavuz Aloğan), Everest Yayınları, İstanbul.
- İlhan, Attila (1978). *Yaraya Tuz Basmak*. Bilgi Yayınları, İstanbul.
- İlhan, Attila (2003). *O Karanlıkta Biz*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İlhan, Attila (2004). *Sırtlan Payı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İlhan, Attila (2011). *Hangi Laiklik*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İlhan, Attila, (2012) *Hangi Batı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İlhan, Attila (20014a). *Bıçağın Ucu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İlhan, Attila (2014b). *Hangi Atatürk*. İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- İlhan, Attila (2015a). *Dersaadet’te Sabah Ezanları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İlhan, Attila (2015b). *Hangi Edebiyat*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İlhan, Attila (2015c). “Kemalizm Müdafaa-i Hukuk Doktrini”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, c. 2, (s.518-528), (ed. Ahmet İnel). İstanbul: İletişim.
- İlhan, Attila (2016). *Kurtlar Sofrası*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İlhan, Attila (2018). *Hangi Sol*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Karpat, Kemal H. (2017). *Osmanlı’dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*. (Çev. Onur Güneş Ayas), İstanbul: Timaş.
- Kayalı, Kurtuluş (2003). “Siyaset Kışkacından Biçimcilik Kışkacına Tarihsel ve Sosyolojik Damarını Kaybetme Tehlikesi Sınırlarında Gezinen Türk Edebiyatı”, *Doğu-Batı Dergisi*, yıl: 6, S. 22, Şubat-Mart-Nisan 2003, (s. 79-90).

- Kayalı, Kurtuluş (2018). “Türk Romanı Ekseninde Türkiye’yi Okuma Teşebbüsü ile Sosyolojik Metinlere Yansıyan Türkiye Fotoğrafı Arasında Bağlantı Kurulabilir mi?”, *Edebiyat ve Sosyoloji – Sosyoloji Seminerleri*, (s. 71-106). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Köksal, Duygu (2015). “Attila İlhan”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, c. 2, (s. 488-495), (ed. Ahmet İnsel). İstanbul: İletişim.
- Mardin, Şerif (2013). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim.
- Moran, Berna (2009). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. İstanbul: İletişim.
- Moran, Berna (2016). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*. İstanbul: İletişim.
- Moran, Berna (2017). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*. İstanbul: İletişim.
- Naci, Fethi (2017). *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Özdemir, Hikmet (2013). “Siyasal Tarih (1960-1980)”, *Türkiye Tarihi – IV: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (s. 225-286). (ed. Sina Akşin). İstanbul: Cem.
- Tahir, Kemal (1992). *Notlar: Batılılaşma*. İstanbul: Bağlam.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2013). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh.
- Tezel, Yahya Sezai (2017). “Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye’sinde ‘Muhafazakârlık’ Sorunsalı: Devamlılıklar, Değişmeler ve Kırılmalar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, C. 5, (s. 21-39). (ed. Ahmet Çiğdem). İstanbul: İletişim.
- Timur, Taner (2002). *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*. Ankara: İmge.
- Tunaya, Tarık Zafer (2016a). *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler I- Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Tunaya, Tarık Zafer (2016b). *Türkiye’nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Türkeş, A. Ömer (2009). “Toplum ve Kimlik Kurma Kılavuzu Olarak Roman”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünceler Tarihi*, c. 9 -Dönemler ve Zihniyetler, (s. 844-869). (ed. Ömer Laçiner). İstanbul: İletişim.
- Yalçın, Alemdar (2011). *Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.